

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONS UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

FUQAROLIK JAMIYATI BO'YICHA DASTLABKI TA'LIMOTLAR

G'affarov Maqsadbek Qadamboyevich

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligining
Xorazm akademik litseyi katta o'qituvchisi, PhD.

Yakubova Oygul Kenjayevna

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya; Mazkur maqolada fuqarolik jamiyati tushunchasining shakllanishi va rivojlanishining dastlabki bosqichlari tarixiy-falsafiy jihatdan tahlil etilgan. Qadimgi Sharq va G'arb mutafakkirlarining — xususan, Konfusi, Suqrot, Aflotun va Arastuning davlat, jamiyat, adolat, qonun ustuvorligi hamda erkinlikka oid qarashlari o'rganilgan. Shuningdek, Sharq uyg'onish davri allomalari Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Nizomulmulk, Amir Temur va Alisher Navoiy g'oyalarida fuqarolik jamiyatiga xos unsurlar ochib berilgan. Mualliflar adolatli va fozil jamiyat barpo etishda ma'naviyat, axloq va ma'rifatning hal qiluvchi ahamiyatini asoslab beradi hamda ushbu qarashlarning hozirgi davr fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: fuqarolik jamiyati, adolatli jamiyat, ma'naviyat, ma'rifat, qonun ustuvorligi, erkinlik, Sharq va G'arb mutafakkirlari, fozil jamiyat.

Аннотация: В статье проводится историко-философский анализ становления и развития ранних представлений о гражданском обществе. Рассматриваются взгляды древневосточных и античных мыслителей, в частности Конфуция, Сократа, Платона и Аристотеля, на проблемы государства, общества, справедливости, верховенства закона и свободы. Особое внимание уделено идеям представителей восточного Возрождения — Абу Насра Фараби, Ибн Сины, Низамульмулка, Амира Темура и Алишера Навои, в трудах которых нашли отражение ключевые элементы гражданского общества. В статье обосновывается решающая роль нравственности, духовности и просвещения в построении справедливого и добродетельного общества, а также раскрывается их значение для развития современного гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, справедливое общество, духовность, просвещение, верховенство закона, свобода, восточные и западные мыслители, добродетельное общество.

Abstract: This article provides a historical and philosophical analysis of the early formation and development of the concept of civil society. The views of ancient Eastern and Western thinkers, including Confucius, Socrates, Plato, and Aristotle, on the state, society, justice, rule of law, and freedom are examined. Particular attention is paid to the ideas of scholars of the Eastern Renaissance such as Abu Nasr al-Farabi, Ibn Sina, Nizam al-Mulk, Amir Temur, and Alisher Navoi, whose works reflect key elements of civil society. The authors emphasize the crucial role of morality, spirituality, and enlightenment in building a just and virtuous society and highlight the significance of these ideas for the development of modern civil society.

Keywords: civil society, just society, spirituality, enlightenment, rule of law, freedom, Eastern and Western thinkers, virtuous society.

Hozirgi davrdagi fuqarolik jamiyatining tarixi bir necha ming yillik rivojlanish bosqichlaridan iborat. Qadimgi antik davrda fuqarolik jamiyatining ba'zi-bir unsurlari shakllandi. O'rta asrlardagi Sharq uyg'onish davri mutafakkirlari esa fozil va adolatli jamiyat qurishga doir o'z nazariy qarashlarida fuqarolik jamiyatining qator unsurlarini nazariy jihatdan ifodalab berdilar. Hozirgi davr fuqarolik jamiyatiga doir dastlabki nazariy qarashlar esa yangi davrda Yevropada shakllandi. Umuman olganda, fuqarolik jamiyati nazariyasi va amaliyoti insoniyat yaratgan sivilizasiyalarning eng so'nggi hosilasi sifatida shakllandi.

Fuqarolik jamiyatining dastlabki unsurlari qadimgi Sharqda - Xitoyda shakllandi. Insonparvar adolatli jamiyatga doir dastlabki izlanishlar mutafakkir Konfusiylar (Kun-szi, er. av. 551-479 yy.) tomonidan amalga oshirildi. Jamiyat inqirozi paytida yashagan olim o'z davrida keng yoyilayotgan urushlar, hokimiyat uchun kurashlar, ilgari shakllangan axloqiy va ma'naviy qadriyatlar qo'porilishining guvohi bo'ldi. Bundan qattik iztirobga tushgan Konfusiylar insoniy qadriyatlar me'yorlarini qayta tiklash uchun yaxshi zamonlardagi Xitoy tarixiga murojaat qiladi. Inqirozga yuz tutgan o'z jamiyatini qaytadan tiklash, avvalambor, hukmdorlar va mansabdorlarning davlatni boshqarishda adolat qadriyatlariga amal qilishlariga bog'liq ekanligini yaxshi anglaydi. Oliy axloq me'yorlari namunasi va ma'naviyatni shakllantirish, komil inson idealini yaratishni o'zining eng asosiy maqsadi deb biladi.

Konfusiylar "hukmdor hukmdor bo'lishi lozim, fuqaro-fuqaro, ota-ota, o'g'il esa o'g'il bo'lib qolishi lozim" qoidasini ilgari surib, u jamiyatdagi ierarxiyaviy tizilmani aniq ijtimoiy chegaralanishlar vositasida barqarorlashtirishga harakat qilgan. Uning asosiy siyosiy dunyoqarashi xalq farovonligini ta'minlashga qaratilgan edi [1,167].

Konfusiylar adolatli va xalqparvar jamiyatni tashkil etishning kafolati sifatida davlat boshqaruvidagi mansabdorlarning ma'naviy va axloqiy yetukligining ahamiyatini ochib beradi. "Agar (davlat va jamiyat) qonunlar yordamida boshqarilsa va tartibot jazolashlar vositasida ta'minlansa, odamlar jazolashlardan o'zlarini olib qochishga intiladi, lekin ular o'zlarida or-nomusni xis qilmaydilar; agar jamiyat ma'naviy-axloqiy yordamida boshqarilsa, tartibot qadriyatlar yordamida ta'minlansa, odamlar or-nomusni his qiladilar, halol va sofdil bo'lishga intiladilar" degandi faylasuf [2,170].

Konfusiylarning adolatli jamiyat qurish uchun avvalambor hukmdorlar va mansabdorlarning ma'naviy va axloqiy fazilatlariga ega bo'lishi to'g'risidagi ta'limoti hozirga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda. Davlat dini darajasiga chiqqan konfusiychilikka amal qilish - barqaror davlat va jamiyat tizimlariga ega bo'lish demakdir. Fuqarolik jamiyati yashashi uchun insonlarning ma'naviy jihatdan yetuk bo'lishi lozimligi ilk bor Konfusiylar tomonidan aytilgani uchun ham u hozirga qadar qadrlanadi. Fuqarolik jamiyati unsurlaridan ba'zilarini kashf etgan mashhur yunon mutafakkiri Suqrot (Sokrat, er. av. 469-399 yy.). U birinchilardan bo'lib jamiyatni

qonunlar asosida tashkil etish mumkinligini aytgan mutafakkir edi. Allomaning fikricha, “qonunlarsiz polis hayotini axloqiy tashkil etib bo‘lmasligini va polisdan tashqarida qonunlar bo‘lmaydi; qonunlarning o‘zi polisning poydevori”dir.

Suqrotning fikricha, faqat bilimli odamlargina qonun ishlab chiqarish va boshqaruv faoliyati bilan shug‘ullanishlari lozim. “Xalq irodasi va davlat qonunlariga asoslanuvchi hokimiyat podsholikdir, - deb yozgandi Suqrot. - Xalq irodasiga qarshi, qonunlarga emas, balki, hukmdorning o‘zboshimchaligiga asoslangan hokimiyat tiraniyadir. Agar idora etish qonunlarning ijrosini ta'minlovchilar tomonidan amalga oshirilsa, bu aristokratiyadir; agar idora etish boylikdan kelib chiqsa, unda plutokratiya, xalq ommasi irodasidan kelib chiqsa demokratiya deyiladi” [3,236],.

Suqrot individning davlat va jamiyat oldida o‘z burchlariga ega bo‘lishlarini talab sifatida ilgari suradi. Uning fikricha, o‘z burchiga sadoqatli erkinlik - “inson uchun ham, davlat uchun ham ajoyib va ulug‘vor boylikdir” . Inson erkinligini ta'minlashga doir g‘oyalar fuqarolik jamiyatining muhim unsurlaridan biri hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati belgilarini aniqlashtirishda Aflotunning (Platon, er. av. 427-347 yy.) xizmatlari katta edi. Mazkur faylasuf Suqrotning shogirdi bo‘lib, fuqarolik jamiyatiga doir qarashlarini “Qonunlar” asarida bayon qilgan. Unda bir-biri bilan keskin farqlanuvchi ikki xil davlat tuzumi bir-biriga qiyoslanadi: “Men halokatga yaqin davlatni shunday ko‘ramanki, u yerda qonun kuchga ega bo‘lmaydi, va u kimningdir hokimiyati ostida bo‘ladi. Agar qaysi yerda qonun hukmdorlar ustidan hukmron bo‘lsa, ular esa uning qullari bo‘lsa, men davlatni qutqarilishini, barcha farovonliklarni ko‘raman. Bu kabi davlatni faqat xudolar tortiq qilishi mumkin” [4,122].

Mutafakkir mansabdor va hukmdorlarni qonunlarga bo‘ysundirish yo‘li bilan davlatni fuqarolarga xizmat qildirishga intildi. Uning fikricha, faqat qonunlarga amal qilgan jamiyat barqaror bo‘lishi mumkin, bu jamiyatda farovonlikka va tinchlikka erishish imkoniyatlari tug‘iladi. Shuningdek, jamiyatning barqaror yashashi uchun eng muhim bo‘lgan asosiy unsurlardan biri - erkinlik qadriyati ahamiyatini yuksakka ko‘tardi. Bu, albatta, fuqarolik jamiyatining asosiy maqsadlaridan biridir [5,95].

Fuqarolik jamiyati unsurlariga doir ilk tasavvurlar Arastu (Aristotel, er. av. 384-322 yy.) tomonidan shakllantirilgan edi. Mutafakkir jamiyatda barqarorlikni saqlash uchun siyosiy adolatni o‘rnatish lozimligi, haqiqiy siyosiy adolat esa - faqat erkin va o‘zaro teng odamlar o‘rtasidagina yashashi mumkinligi g‘oyasini ilgari surdi.

Arastu davlat tuzumining politiya shakliga ko‘proq moyil bo‘lib, unda ko‘pchilikning umumiy foydasi va manfaatlaridan kelib chiqib idora etilishini ijobiy baholaydi. Politiya tuzumi o‘zida oligarxiya va demokratiyaning eng yaxshi tomonlarini uyg‘unlashtiradi, ularning har ikkalasining kamchiliklari va zaif tomonlaridan voz kechilib, o‘zaro uyg‘unlashtiriladi. Davlat va fuqarolik jamiyatining nazariy asoslari va belgilari olimning “Politika”, “Demokratiya” nomli shoh asarlarida mujassamlashgan. Arastu fuqarolik jamiyatining eng asosiy shartlaridan biri bo‘lgan demokratiyaning mohiyatini quyidagicha ta'riflaydi:

“Demokratiyaning ilk ko‘rinishi va belgisi bu - tenglikdir. Bu kabi tenglik shundan iboratki, mulksizlar ham, mulkdorlar ham biron-bir imtiyozlarga ega bo‘lmaydilar; oliy hokimiyat unisiga yoki bunisiga ham tegishli emas. Shuningdek, ularning har ikkalasi ham o‘zaro tengdirlar. Erkinlik va tenglik demokratiyaning muhim belgilari sifatida o‘z amaliyotini asosan hammaning davlat boshqaruvida ishtirok etishini ifodalaydi. Demokratiyada xalq ko‘pchilikni tashkil etishi sababli ham ko‘pchilikning qarori hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bunday davlat tuzumi demokratik, deb ataladi” [6,496].

Ko‘rinib turibdiki, Qadimgi Xitoy mutafakkiri Konfusiylar, yunon mutafakkirlari Suqrot, Aflotun, Arastu davlat tuzumi, jamiyat, siyosiy munosabatlarga doir o‘z ta’limotlarida fuqarolik jamiyatining dastlabki kategoriyalarini kashf etgan va nazariy qarashlarning rivojlanishi uchun poydevor qurib ketganlar.

Fuqarolik jamiyati unsurlariga doir navbatdagi nazariy rivojlanish bosqichi namoyondalari qatorida Sharq uyg‘onish davri mutafakkirlari, faylasuflar Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, iste’dodli vazir Nizomulmuluk, sohibqiron Amir Temur, gumanist ijodkor Mir Alisher Navoiylar turadi. Ularning g‘oyalariidagi umumiy xususiyatlardan biri shuki, adolatli va fozil jamiyat qurish insonning axloqiy va ma’naviy yetuklik darajasini shakllantirish negizida amalga oshiriladi. Komil insonni ma’naviy yetuk etish vositasi esa ma’rifatdir.

Ma’lumki, har qanday jamiyatning shakllanishida ma’rifatning o‘rni beqiyosdir. O‘z davrida buyuk faylasuf Arastu “ma’rifatsiz jamiyat halokatga mahkumdur” - degan edi. Suqrot: “Barcha ezguliklar faqat ma’rifat vositasida paydo bo‘ladi” deya ifodalagan “Kitob as-sa’d” asarida [7,168].

Sharq mutafakkirlari “ma’rifat” tushunchasining mazmunini keng ma’noda anglaganlar. Ilk islom allomalari ma’rifat so‘zini “a’rafa”, “ma’rifatun”, ya’ni “bilim”, “bilish”, “bildirish” ma’nolarida qo‘llaganlar [8,169].

Hozirgi davrda kuchli jamiyat qurish uchun o‘zbek xalqining milliy ma’rifiy qarashlarimizni yanada chuqurlashtirishga ehtiyojlar sezilmoqda. Chunki, biz qurmoqchi bo‘lgan jamiyat g‘arbdan yoki sharqdan ko‘r-ko‘rona ko‘chirib olinmaydi, balki bir necha ming yillik tarixiy tajribalarimizga asoslanadi.

Sharq va G‘arb mutafakkirlarining adolatli jamiyat qurishga doir g‘oyalari, nazariya va amaliy xulosalarini chuqur o‘rganish, tahlil qilish hozirgi islohotlarga tatbiq etishga harakat qilish – biz qurmoqchi bo‘lgan fuqarolik jamiyatida milliy ruhiyatimizni mustahkamlaydi va uning o‘ziga xos milliylik asosida rivojlanishini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. История политических и правовых учений. Древний мир. – М.: “Наука”, 1985. – С.167.
2. История политических и правовых учений. Древний мир. – М.: “Наука”, 1985. – С.170.
3. История политических и правовых учений: Древний мир. – М.: “Наука”, 1985. – С. 236.
4. Афлотун. Қонунлар // Русчадан Урфон Отажон таржимаси – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2008. – Б. 122.
5. Афлотун. Қонунлар. – Б. 95.
6. Аристотель Политика. Соч. в 4-х томах. Т. 4. – М.: “Мысль”, 1984. – С. 496.
7. Роузентал Ф. Торжество знания. – М.: “Наука”, 1978. – С. 168.
8. Роузентал Ф. Торжество знания. – М.: “Наука”, 1978. – С. 169.